

5-сабақ

5-тақырып

«Өшпенділік тілі» объектілері.
Қорғалған сипаттамалар

Тақырыпшалар

- Конституция нормалары мен қылмыс заңнамасындағы «қорғалған сипаттамалар»
- «Өшпенділік тіліне» құқық тұрғысынан салынатын тыйым

Пәндер интеграциясы

«Адам құқықтары», «Халықаралық құқық», «Конституциялық құқық», «Қылмыстық құқық», «Медиақұқық», «Журналистика негіздері», «Журналист этикасы», «Медиаэтика», «Сыни ойлау негіздері», «Қазіргі қазақ/қырғыз/тәжік/өзбек/орыс тілі» (әр елге байланысты), «Конфликтологиялық журналистика», «Лингвистикалық сараптама», «Саяси лингвистика», «Журналист жұмысындағы әлеуметтік желілер», «Әлеуметтік журналистика типологиясы», «Журналистика социологиясы», «Журналистика психологиясы», «Мәдениетаралық коммуникацияның теориясы мен практикасы».

Сабақ мақсаттары

Танымдық:

- студенттер «қорғалған сипаттамалар» ұғымын түсіндіре алады;
- студенттер «қорғалған сипаттамалар» тізімін айтып бере алады;
- студенттер «өшпенділік тілінен» әлеуметтік топтың қорғалған сипаттамаларын анықтап бере алады.

Әлеуметтік-эмоциялық:

- студенттер теңдік пен алаламау принциптерін ұстанудың маңызын түсінеді;
- студенттер адамның барлық құқығы мен бостандығын құрметтеудің маңызын түсінеді;
- студенттер адамдардың қандай да бір белгілер бойынша айырмашылықтарына төзімділік пен түсіністік танытудың маңызын біледі.

Мінез-құлыққа қатысты:

- студенттер сөйлегенде «өшпенділік тілін» шектеуді үйренеді.

Сабақ өткізу уақыты	1 сағат 20 минут
Сабақ өткізу әдістері	Ашық сұрақтар, дискуссия, дәріс презентация, ұсынылған әдістеме бойынша жұмыс істеу.
Бағалау әдістері	Пысықтайтын сұрақтар.
Негізгі ұғымдар	«Жеккөрініш тілі» объектілері, қорғалған сипаттамалар, дискриминация, стереотиптер, жалған сенімдер.
Қажет ресурстар	Проектор, экран, ноутбук, ұсақ тас немесе басқа зат, дорбаша немесе қорап, маркерлер, тақта.

Сабақ жоспары

1. ҮЙІРУ

Өткізу әдістемесі.

Оқытушы студенттерге мына мәселелерді талқылауды ұсынады:

- «Жеккөрініш тілі», қорғалған сипаттамалар объектілері не деп түсінесіздер?
- Қандай қорғалған сипаттамаларды білесіздер?

Дискуссия жүргізіледі.

2. АҚПАРАТПЕН ЖҰМЫС ІСТЕУ

Өткізу әдістемесі.

Оқытушы қорғалған сипаттамалар тізімі берілген ұлттық заңнама (Конституция, Қылмыстық кодекс) мен халықаралық құқық актілері (Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы, Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пакт, Теңдік принциптері декларациясы – Equal Rights Trust) нормалары туралы PowerPoint презентациясы формасындағы ақпаратты көрсетеді де, мына сұрақтар бойынша талқылау өткізеді:

1. Конституция мен қылмыс заңнамасы нормаларындағы қорғалған сипаттамалар тізімі қандай?
2. Тізімде қандай сипаттамалар берілмеген?
3. Тізімге енбеген сипаттамаларға ұлттық заңнама нормалары қолданыла ма?
4. Ұлттық заңнамада қорғалған сипаттамалар тізімін кеңейту керек пе?
5. Қандай сипаттамалар неғұрлым осал болып, «өшпенділік тіліне» жиі ұшырайды?

3. ӨРЕКЕТ ЕТ

Өткізу әдістемесі.

Оқытушы төмендегі екі жаттығудың бірін таңдағаны дұрыс.

1-НҰСҚА.

«ОЛАРДЫҢ БӘРІ БІРДЕЙ» ЖАТТЫҒУЫ»

Әр студентке ұсақ тас не сол сияқты басқа заттан беріп, оны «дос» ретінде жақсылап зерттеуді өтініңіз. Бірнеше студент аудиторияға өзінің «досын» таныстыруы керек: ол нешеде, мұңды ма, бақытты ма немесе қазіргі жағдайына қалай жетті, соны әңгімелеп бергені жөн. Ол зат туралы кішке не шығарма жазуына да болады. Содан кейін ұсақ тастарды қорапқа немесе дорбаға салып, араластырыңыз. Сәлден соң тастарды қайтадан шығарып, студенттердің әрқайсына өз «досын» табуды ұсыныңыз.

Рефлексия жүргізіп, мына аналогияны атап өтіңіз: адамдардың кез келген тобы әуелі бірдей сияқты көрінеді, бірақ оларды жақын тани бастаған кезде әрқайсы әртүрлі екеніне көз жетеді: әрқайсының өмірінде өз хикаясы бар, дегенмен бәрі бір-біріне дос болуға лайық. Бұл жаттығу әлденені жақсы тану үшін стереотиптерден («тас қатты, суық, жансыз» деген сияқты) біршама уақытқа бас тартқан жетіп жатыр деген ойға келтіреді. Басқаша айтқанда, алдын ала кесімді тұжырым жасауға болмайды.

2-НҰСҚА.

«АЙЫРМАШЫЛЫҚТЫ АНЫҚТАУ» ЖАТТЫҒУЫ

Студенттерге мына тұжырымдардың қайсы стереотип, қайсы жалған сенім, қайсы пікір білдіру екенін анықтауды ұсыныңыз:

1. Дәрігерлерді жақсы көремін, себебі олар қашан да мейірімді.
2. Кей дәрігердің маған мейірімді болатыны ұнайды.
3. Дәрігерлер — мейірімді адамдар.

Студенттердің пікірін талқылау керек.

Оқытушыға арналған кеңес.

Дұрыс жауап: №3 — стереотип; №1 — жалған сенім; №2 — пікір білдіру.

Талқылаудан кейін үш тұжырымның қай-қайсы да (белгілі бір контекст шеңберінде айтылса да) дәрігерлер я «мейірімді де қамқор адамдар», я «мейірімсіз де немқұрайлы адамдар» екенін білдірмейтінін айта кету керек. Стереотиптер, жалған сенімдер мен басқа да пікірлер адамдарға қатынасты алдын ала айқындайтынын талқылаңыз.

4. ҚОРЫТЫНДЫ ШЫҒАРУ

Өткізу әдістемесі.

Оқытушы студенттерге сабақты қорытындылауды ұсынып, мына үш сұраққа жауап беруді өтінеді:

1. Не білдім?
2. Нені үйрендім?
3. Өткізілген жаттығудың пайдасы не болды?

Ақпаратқа шолу жасау

«ӨШПЕНДІЛІК ТІЛІ» ОБЪЕКТИЛЕРІ: ҚОРҒАЛҒАН СИПАТТАМАЛАР

«Өшпенділік тілі» адамдарға, жеке адамға немесе топтарға олардың белгілі бір сипаттамасы бойынша бағыт-талады. Адам құқықтары саласындағы халықаралық құқық заң алдында барлық адам тең және заң бәрін шектеусіз тең қорғауы керек деп белгілеген. Бұл ретте заң дискриминацияның барлық түріне тыйым салып, барлық адамды қандай да бір белгісі: нәсілі, терісінің түсі, жынысы, тілі, діні, саяси және басқа да көзқарасы, ұлттық және әлеуметтік тегі, мал-мүлкі, тууы және басқа да жағдайлары бойынша дискриминациядан тең әрі тиімді қорғауға кепіл болуы керек.

Этнос, дін және тіл бойынша азшылығы бар елдерде олардың өкілдерінің сол топқа жататын басқа адамдармен бірге өз мәдениетін пайдалануына, өз дінін ұстануына, салт-дәстүрін орындауына және туған тілін қолдануына тыйым салынбауы керек.

Адам құқықтары саласындағы халықаралық құжаттар уақыт өте келе кең мағынадағы теңдік принципі бойынша түсіндіріле бастады, бұл термин келісімдерде тікелей көрсетілген қорғалған сипаттамаларға қатысты да, тікелей аталмаған негіздерге қатысты да қолданылады. Мемлекеттердің көбі «өшпенділік тіліне» тыйым сала-

тын ұлттық заңнамасында қорғалған сипаттамаларды мойындайды, олар теңдік пен алаламауды қамтамасыз ететін неғұрлым кең халықаралық міндеттемелерде қорғалған белгілерге сай келеді.

Адам құқықтары саласындағы халықаралық құжаттарда, Қырғыз Республикасы мен Қазақстанның Конституцияларында қорғалған сипаттамалар тізімі кеңейте түсіндіру арқылы қосымша сипаттамалар енгізуге болатындай ашық қалдырылған, ал Тәжікстан мен Өзбекстан Республикаларының Конституцияларында бұл тізім жабық.

Қырғыз Республикасы Конституциясының 16-бабы:

«Жынысы, нәсілі, тілі, мүгедектігі, этносқа қатысы, діни сенімі, жасы, саяси немесе басқа да көзқарасы, білімі, шығу тегі, мүліктік және басқа күйі және **басқа да жағдаяттар** бойынша ешкімді кемсітуге болмайды».

Қазақстан Республикасы Конституциясының 14-бабы:

«Тегіне, әлеуметтік, лауазымдық және мүліктік жағдайына, жынысына, нәсіліне, ұлтына, тіліне, дінге көзқарасына, нанымына, тұрғылықты жеріне байланысты немесе кез келген **өзге жағдаяттар** бойынша ешкімді ешқандай кемсітуге болмайды».

Тәжікстан Республикасы Конституциясының 17-бабы:

«Мемлекет әркімге оның ұлтына, нәсіліне, жынысына, тіліне, діни сеніміне, саяси көзқарасына, біліміне, әлеуметтік және мүліктік жағдайына қарамастан құқықтары мен бостандықтарына кепілдік береді».

Өзбекстан Республикасы Конституциясының 18-бабы:

«Жынысына, нәсіліне, ұлтына, тіліне, дініне, әлеуметтік шығу тегіне, көзқарастарына, жеке және қоғамдық жағдайына қарай бөлінбестен Өзбекстан Республикасының барлық азаматының құқықтары мен бостандықтары бірдей және заң алдында бәрі тең».

Төрт мемлекеттің қылмыс заңнама-сындағы өшпенділікті/алауыздықты туғызу/қоздыру туралы баптарда да қорғалған сипаттамалар тізімі шектеулі әрі жабық, олар адамның дінге, нәсілге, ұлтқа, этносқа, жерге, руға немесе тек-топқа қатысынан тұрады (3-тақырыпты көріңіз).

«Өшпенділік тілінен» қорғауға қажет негіз адам құқықтары саласындағы халықаралық құқықтың алаламау туралы жалпы ережелеріне кіретін барлық қорғалған сипаттаманы қамтуы керек, дегенмен кейде бұл көзқарасқа қатысты дау айтылады. Көпшілік мақұлдаған анықтамалар болмағаны себепті «жеккөрініш тілінің» белгілі бір формаларын шектеуге мүмкіндік беретін не шектеуді талап ететін міндеттемелер әртүрлі халықаралық келісімдерден бөлшектеп жиналған.

Бұл жайт мәселені қиындатады, себебі дискриминацияға қатысты келісімдердің бәрі бірдей мемлекеттерден «жеккөрініш тіліне» тыйым салуды талап ете бермейді. Тыйым салуды талап ететін келісімдердің өзінде қорғалған сипаттамалар тізімі көбіне қысқа әрі абайлап қолданылған. Оның екі себебі бар.

1) «Жеккөрініш тіліне» қатысты тыйым көбіне адам құқықтарының дискриминация сипатында бұзылуы ауқымды болғанда немесе тыйылмай тұрғанда соған жауап ретінде қолданылады, бұл жерде «өшпенділік тілі» оқиғаға себеп болған факторлардың бірі ретінде қарастырылады. Мұндай тыйым оқиғаның мән-жайына қатысты болады және оны да қоғамда сол кезеңде қалыптасқан жалған сенімдер тежеуі мүмкін.

- 2) «Жеккөрініш» тіліне қатысты халықаралық құқық құжаттарында бар тыйым қашан да даулы мәселе болған, себебі мемлекеттердің кейбірі мұндай жалпылама жағдайға кейде пікір білдіру бостандығын шамадан тыс шектеп алмау үшін қарсы тұрады.
- гендер сәйкестігі мен интерсексуалдық;
 - шығу тегі;
 - саяси және басқа да көзқарастар;
 - туу жағдайы;
 - мигрант немесе босқын мәртебесі.

Өзара үйлесетін халықаралық және аймақтық құқықтық құжаттардан жасалған құрақ көрпе ұлттық заңнамада «жеккөрініш тілінің» формалары, соның ішінде қорғалған сипаттамалар да түрліше қаралуына себеп болады.

Түсінік беру тәсілі құқық қорғау аясын себепсіз тартылтар болса, адам құқықтарын қорғау кез келген халықаралық құжаттың бастапқы тұжырымдарына, тіпті оның авторларының көздегеніне де орынсыз тәуелді болумен шектелмеуі керек.

Пікір білдіру бостандығына жеткілікті кепілдік берілген кезде «жеккөрініш тілі» туралы ережелер қорғалған сипаттамалардың мейлінше кең спектрін қамтуы керек. Қорғалған сипаттамалар мынадай негіздерден тұруы керек және олармен шектелмегені де дұрыс:

- нәсіл;
- этнос;
- ұлт;
- жас;
- тіл;
- дін;
- жыныс;
- мүгедектік;
- тері түсі;
- жыныс ориентациясы;

Дереккөздер тізімі

1. Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы / БҰҰ Бас ассамблеясының 1948 жылғы 10 желтоқсандағы 217 А (III) резолюциясымен қабылданған.
2. Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пакт / БҰҰ Бас ассамблеясының 1966 жылғы 16 желтоқсандағы 2200 А (XXI) резолюциясымен қабылданған.
3. «Өшпенділік тілін» түсіндіру: Практикалық оқулық, 2015 жыл, Article 19 – Free Word Centre 60 Farringdon Road London, EC1R 3GA United Kingdom.
4. Теңдік принциптері декларациясы – Equal Rights Trust, Лондон, Ұлыбритания, 2008 жылғы 3-5 сәуір.
5. Адам құқықтары/Адам құқықтарын оқыту әліппесі. – БҰҰ басылымы / HR/PUB/DECADE/2003/1/ Женева, 2003 жылғы мамыр.